

Jan Richter

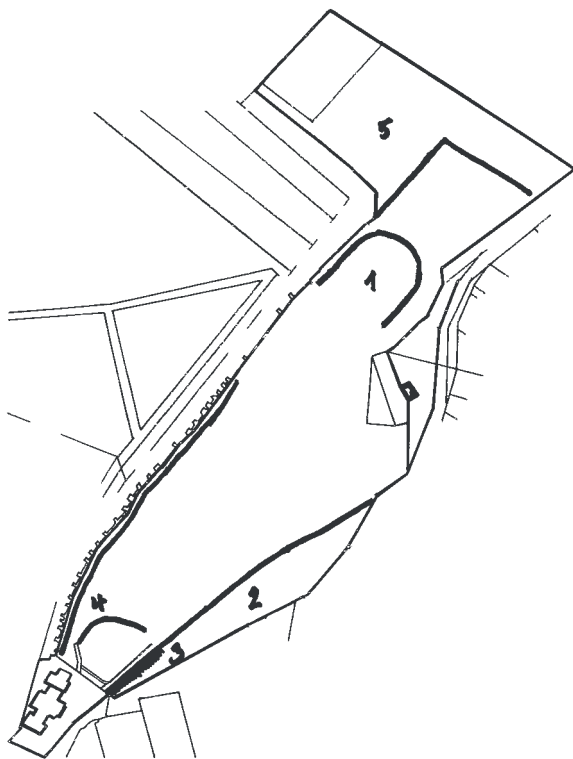
Dokumentace židovského hřbitova v Mikulově

Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě jsou dokladem staleté existence židovského obyvatelstva na našem území a svědky jeho náboženských pravidel, zvyků a nakonec i dějin. Dnešní stav těchto hřbitovů vypovídá mnoho nejen o tragické době, během níž jejich původní majitelé a opatrovníci zmizeli v lepším případě v exilu, v horším ve vyhlazovacích táborech na Východě, ale také o době, která následovala. Porovnáme-li fotografie leckterého hřbitova ze třicátých, padesátých a třeba osmdesátých let 20. století, musíme vynaložit velké úsilí, abychom byli s to podat sami sobě věrohodné vysvětlení.

Po roce 1989 se situace v mnohém zlepšila nejen v tom, že o osudu těchto památek již nerozhodují nejrůznější městští nebo okresní tajemníci (ačkoli tím obyvatelé nejdříve z našich měst přišli o možnost venčit svá domácí zvířata v úpravných parcích), ale začaly se jim věnovat skupiny převážně místních lidí, kteří se rozhodli, že by židovské hřbitovy měly nadále zůstat součástí jejich životního prostředí a nezmizet ze světa jako potomci těch, kteří jsou na nich pohřbeni. Současná péče o hřbitovy zaniklých židovských obcí na Moravě a v Čechách spočívá především v odstraňování následků mnohaletého zanedbávání a vandalismu, tedy narovnávání spadlých nebo pobořených náhrobků, mýcení náletových rostlin, údržbě cest, opravách pobořených obvodových zdí apod.

Na mnoha hřbitovech se také začalo s jejich systematickou dokumentací. V roce 2003 zahájilo Židovské muzeum v Praze projekt celkové dokumentace židovských hřbitovů v České republice tvorbou databáze hřbitovů a jejich náhrobků. Řešitelem projektu je občanské sdružení Hazkara v čele s Jaroslavem Achabem Haidlerem. V letošním roce byla ve spolupráci s Židovskou obcí Brno, Regionálním muzeem v Mikulově, Spolkem přátel židovské kultury v Mikulově a Centrem Zalmana Šazara pro dějiny Židů v Jeruzalémě zahájena dokumentace mikulovského hřbitova.

Legenda: V rámci dokumentace hřbitova byl dosud zpracován rabínský okrsek (1), jihovýchodní cíp hřbitova (2) a kameny osazené kolem vstupní cesty při terénních úpravách hřbitova (3), kdy vznikly tzv. tarasy (4). Pozemek v severozápadní části (5) byl ke hřbitovu připojen při jeho posledním rozšíření v 19. století.

Mapa židovského hřbitova v Mikulově (autor ing. Martin Stöhr)

Přesnou dobu založení hřbitova neznáme, s největší pravděpodobností – hraničící s jistotou – však lze jeho vznik datovat do bezprostřední souvislosti s počátky židovského osídlení v Mikulově. Bylo totiž obvyklé, že Židé po ustavení obce v křesťanském prostředí založili i hřbitov. Jedna z biblických pasáží totiž vyzývá Židy, aby po založení obce také založili hřbitov: „Hostem a příchozím jsem u vás; dejte mi místo ku pohřbu u vás, abych pochoval mrtvého svého od tváří své.“⁴¹ Další zmínku týkající se pohřebního ritu nalézáme v Genesis 35:19–20: „I umřela Ráchel, a pochována jest na cestě k Efratě, jenž jest Betlém. A postavil Jákob znamení nad pamětné² nad hrobem jejím; toť jest znamení nad hrobem jejím do dnešního dne.“ Z těchto dvou biblických událostí je odvozován základní zvyk pohřbívat zemřelé do země, který převzalo i křesťanství, a opatřovat je „pamětnými znameními“, náhrobky.

Při příchodu Židů na naše území, k němuž došlo podle všeho v 10. století, se Židé usazovali na křižovatkách nejvýznamnějších obchodních cest – v královských městech Brně, Olomouci, Jihlavě, a především v Praze, kde je židovské osídlení doloženo v 10. století. Židovské komunity se tedy snažily získat pro zřízení hřbitova pozemek nejlépe do trvalého vlastnictví, aby tak mohla být zaručena nutná a samozřejmě i dnes dodržovaná zásada nedotknutelnosti ostatků zemřelých. (První pražský hřbitov se nacházel na Malé Straně v prostoru dnešního Újezda; druhý hřbitov ležel v místech dnešní Vladislavovy ulice na Novém Městě a přestal se používat po roce 1477. „Starý“ pražský židovský hřbitov je tak až třetím pražským židovským pohřebišťem – nejstarší osazený náhrobek na něm je z roku 1439, ale přesto je po Wormsu druhým nejstarším dochovaným židovským hřbitovem ve střední Evropě). Z královských měst však byli Židé vyhnáni, jejich majetek zabaven a hřbitovy většinou zničeny. Jak je patrné z připojeného přehledu dochovaných předemancipačních³ hřbitovů na jižní Moravě, z těchto původních středověkých hřbitovů se nedochoval ani jeden, později byly nalezeny jen zlomky náhrobních kamenů (Znojmo, Brno, Olomouc).

Ve 14. a 15. století vznikly další komunity, např. v Jemnici, Boskovicích, Třebíči, Mikulově a jinde. Většinou se však původní hřbitovy těchto obcí z nějakého důvodu (nedostatečná kapacita, živelná pohroma, šikana vrchnosti apod.) přestaly užívat a v následujících staletích byly založeny hřbitovy nové. To je případ Boskovic, Třebíče, Dolních Kounic apod.

Mikulovský hřbitov je tedy jedním z mála moravských hřbitovů, které existují kontinuálně na stejném místě od počátku židovského osídlení města.

Na rozdíl od práce s jinými prameny k dějinám židovských obcí na našem území je při dokumentaci hřbitovů nezbytná nejen znalost hebrejštiny (příp. aramejštiny), ale také celého aparátu titulatur, zkratk a zápisů datací. Základním východiskem dokumentace zůstává dílčí práce, kterou vykonali židovští badatelé a historici před tím, než byla koncem třicátých let minulého století násilím přerušena.

Ke zpracování nápisů na židovských hřbitovech vyzval už slavný hebraista, historik a rabín dr. David Kaufmann (1852–1899), kojetínský rodák, v předmluvě ke spisu o pražských židovských rodinách v roce 1892.⁴ Jeho výzvu přijal mikulovský a posléze vrchní vídeňský rabín dr. David Feuchtwang (1864–1936) a mikulovský rabín dr. Alfred Willmann (1894–?), kteří na toto téma publikovali několik studií.⁵ Oba se pochopitelně zabývali výhradně náhrobky slavných zemských a místních rabínů na rabínském okrsku, takže ostatní sekce, které také obsahují historicky i architektonicky cenné náhrobky, je teprve nutno podrobně zpracovat.

Dalším cenným pramenem je Hřbitovní kniha Židovské obce Mikulov, která byla sestavena mikulovským Pohřebním bratrstvem pod vedením Hermanna Deutsche v roce 1898.⁶ Kniha vede záznamy, jež obsahují polohu hrobu, příjmení a vlastní jméno pohřbeného, poznámky (např. příjmení příbuzných, povolání, dívčí příjmení apod.) a věk pohřbeného (datum úmrtí). Tato poslední informace bývá však vyplněna až u pohřbů, které se uskutečnily po roce 1880. Hodnota tohoto pramene spočívá zejména v tom, že nám umožňuje identifikovat náhrobky, které jsou už dnes v důsledku povětrnostních nebo jiných vlivů nečitelné nebo padly za obět demoralizované části místního obyvatelstva a dnes slouží dál jako pomníky osob nežidovského vyznání na vedlejších komunálních hřbitově.

Stojan z původního orientačního systému hřbitova z roku 1898. (foto Jan Richter)

Ve stejné době, kdy byla založena Hřbitovní kniha, došlo také podle všeho k rozdělení hřbitova na deset sekcí (skupin), které byly označeny litinovými tabulkami s římskými číslicemi I–X, jež se stejně jako původní plánek nedochovaly. Před začátkem dokumentačních prací bylo třeba kvůli neexistenci plánů výše uvedeného původního rozdělení hřbitovů provizorně rozčlenit na několik vhodných pracovních oblastí, které se řídí dnešním uskupením náhrobků. Největším problémem byla paradoxně delimitace rabínského okrsku, který na své jihozápadní straně volně přechází do střední části hřbitova, odkud do něj zasahují skupiny hrobů významných mikulovských rodin.

Cedule z někdejšího orientačního systému hřbitova z roku 1898. (foto Jan Richter)

Židovský hřbitov v Mikulově má rozlohu 19 180 m², což jej řadí mezi největší předemancipační židovské hřbitovy v České republice. Nejasný je přesný počet všech dochovaných náhrobků⁷ (který se navíc krádežemi neustále zmenšuje) a stejně tak zůstává nerozřešena datace nejstaršího čitelného náhrobku.

David Feuchtwang publikoval v roce 1907 přepis náhrobku rabína Samuela ben Löb Aškenaziho⁸, který zemřel v roce 1605. Jeho náhrobek by měl logicky stát na rabínském okrsku, nebyl však při dokumentaci nalezen. Podle Hřbitovní knihy je na rabínském okrsku náhrobek Salmena Aschkenasiho a jeho ženy Levie. Tento náhrobek byl při dokumentaci objeven v řadě náhrobků lemujících vstupní cestu a je asi o sto let mladší (Salmen Aschkenasi zemřel v r. 1700, jeho žena Levia o tři roky dříve). Zajímavá je ovšem titulatura na náhrobku, která jednoznačně dokládá, že jde o rabína,⁹ stejně jako v přepisu D. Feuchtwanga. Tuto otázku vyřeší až srovnávací analýza obou textů, případně dešifrování špatně čitelných náhrobků na rabínském okrsku. Zatím lze tedy bezpečně za nejstarší čitelný náhrobek považovat pomník Jehudy Lejba ben Obajdy z roku 1618. Není bez zajímavosti, že i Jan Heřman ve své práci uvádí datum nejstaršího náhrobku rok 1618.¹⁰

Další hádankou je rozšiřování hřbitova a s ním spojený vznik tzv. tarasu. Hřbitov byl podle všeho rozšiřován dvakrát, poprvé snad v 17. století a podruhé koncem 19. století (kdy byla také podle návrhu architekta Maxe Fleischera postavena obřadní síň). Jak ukazuje srovnávací tabulka hřbitovů, obce řešily problém nedostatku místa rozšířením hřbitova (např. Ivančice), jindy byl pro nemožnost koupě vhodného přílehlého pozemku starý hřbitov zrušen a založen nový (např. Dolní Kounice). V několika případech došlo k úpravě, kterou známe ze starého hřbitova v Praze – k překrytí původní úrovně hřbitova vrstvou zeminy, do které se pak pohřbívalo dál. V Mikulově byly původní náhrobky vyjmuty ze země a použity ke stavbě tarasu, přičemž nejvýznamnější kameny byly zasazeny podél vstupní cesty.

Dolní část tzv. tarasu na severozápadní straně hřbitova. (foto Jan Richter)

Židovský hřbitov před rozšířením na plánu města Mikulova z roku 1826.

Z dosavadních výsledků dokumentace vyplývá, že tyto náhrobky pocházejí z období mezi koncem 17. století a počátkem 19. století. Je tedy pravděpodobné, že ke stavbě tarasu a překrytí původních hrobů došlo někdy v první polovině 19. století, pravděpodobně před rokem 1826. Na mapě panství z tohoto roku je židovský hřbitov ještě před rozšířením o severozápadní část. Vzhledem k velkému počtu židovského obyvatelstva (v roce 1836 žilo v Mikulově 3520 Židů) lze předpokládat, že se představení obce rozhodli pro toto řešení. Není ale jasné, proč nebyl hřbitov rozšířen o severozápadní část již tehdy a byla zvolena nepochybně komplikovanější varianta překrytí starých hrobů vrstvou zeminy. Možným důvodem, který by vedl k této úpravě, snad mohla být také živelná pohroma, při které sklouzla masa zeminy hřbitova po vápencovém podloží a poškozené hroby bylo nutné zabezpečit. Definitivní odpověď budeme znát až po dokončení celého projektu.

V období července–září 2004 byl tedy zpracován celý rabínský okrsek a vstupní sekce až po památník padlých v první světové válce včetně náhrobků postavených podél vstupní cesty při stavbě tarasu. Celkem bylo zpracováno 661 náhrobků.

Žádné zásadní závěry zatím nelze vyvozovat, protože právě až celková databáze všech náhrobků na hřbitově umožní upřesnění poznatků, které máme dnes, a také vysvětlení stavebních dějin hřbitova, které jsou pochopitelně provázány s dějinami židovského osídlení Mikulova.

Vznik mikulovské židovské obce – dle předpokladu po roce 1421, kdy došlo k vyhnání Židů z Dolního Rakouska a Vídně – by se mohl potvrdit jen s velkou dávkou štěstí. (Nápis na náhrobku Bily-Elke Sárosy¹¹ z roku 1754 na boskovickém hřbitově ovšem uvádí její rodokmen po otci o čtyři generace zpět, po mateřské linii dokonce o pět.) Další imigrační

Pohled na židovský hřbitov z počátku 20. století. (archiv Regionálního muzea v Mikulově)

vlny – z roku 1648 po Chmelnického povstání v Polsku, v roce 1671 po druhém vyhnání Židů z Dolního Rakouska a Vídně a v roce 1690 z Bělehradu po jeho dobytí císařským vojskem a také příchod haličských uprchlíků v důsledku bojů první světové války v roce 1914 – už bude možné identifikovat snáže, protože náhrobky z tohoto období jsou na hřbitově relativně dobře zastoupeny. Výsledky výzkumu budou velmi cenné také proto, že tyto otázky nebyly zatím v odborné literatuře zpracovány.

Velmi zajímavou a také doposud neprozkoumanou oblastí jsou dějiny mikulovských náboženských škol, jejichž učitelé jsou zde pohřbeni. Budeme znát nejen personální obsazení těchto učilišť v několika stoletích, ale také jejich původ a školy, kde tito učitelé studovali. Kombinace písemných pramenů a informací z databáze pohřbených tak vrhne nové světlo na často zmiňované, ale v podstatě neznámé dějiny mikulovského židovského školství.

V neposlední řadě umožní databáze náhrobků studium typologických souvislostí pohřební architektury na Moravě a povede k osvětlení zavedeného termínu „náhrobek mikulovského typu“ a jeho rozšíření na ostatních židovských hřbitovech na našem území. Porovnáním těchto náhrobků na různých hřbitovech tak budeme s definitivní platností moci potvrdit, nebo vyvrátit hypotézu o mušlovské kamenické dílně.

Výsledky kompletní dokumentace tak budou velkým přínosem nejen pro genealogické badatele, ale umožní také důkladnější a bohatší přístup ke studiu dějin Židů v Mikulově i na Moravě. Můžeme se těšit, jaká tajemství vydá židovský hřbitov v Mikulově – tato významná historická památka, připomínající doby, kdy byl Mikulov jaksí bohatší.

Srovnávací tabulka dochovaných předemancipačních židovských hřbitovů na jižní Moravě:

Obec	Rozloha v m ²	Přibližný počet náhrobků	Nejstarší náhrobek	Vznik obce
Bateřov	2090 (jwg)	300 (k)	1715 (jwg, k, f)	po 1454
Boskovice*	14528 (jwg, k, h)	2500 (k, jwg)	1670 (k, jwg), 18. st. (h), 2. pol. 17. st. (f)	15. stol.
Břumov	755 (k, jwg)	50 (k)	1785 (k, jwg), 1. pol. 19. stol. (h)	před 1758
Brtnice*	2050 (k), 2302 (jwg)	250 (k)	1672 (f, jwg, k)	1. pol. 15. st.
Břetčava	8534 (jwg), 7136 (f)	300 (k), 400 (f)	1709 (jwg), 1713 (h), 18. st. (k)	před 1525
Bučovice	5070 (h, jwg), 4743 (k)	400 (k)	17. stol. (h), 1767 (k, jwg)	16. stol.
Bzenec	6386 (h, jwg), 6214 (k)	1000 (k)	konec 17. stol. (h), 1729 (jwg), poč. 18. stol. (k)	před 1580
Dauhoňice	3496 (h, k), 5252 (jwg)	300 (7), 400 (k)	1700 (k)	před 1617
Dolní Bolkov	732 (jwg, k)	120 (k)	1701 (jwg, k)	po 1671
Dolní Kounice*	7623 (h), 7849 (jwg), 7789 (k)	1200 (k), 1300 (k02dk), 1500 (f, k97dk)	1688 (f, k, h), 1698 (jwg)	snad 13. - 14. stol.
Hodonín*	384 (h, jwg), 1400 (k)	50 (k)	1629 (h)	17. st.
Holešov	9581 (2), 8190 (k)	3000 (2), 1500 (k)	1670 (jwg), 1647 (h), 1647 nebo 1670 (f)	1. pol. 16. stol
Ivančice	107711 (h), 12634 (jwg)	1800 (1), 1500 (k)	1552 (h, k, jwg)	po 1454
Ivanovice n. Hané	3766 (jwg, k), 3852 (h)	50 (k)	1805 (k, jwg)	16. st.
Jemnice	2373 (h), 2449 (jwg), 2421 (k)	400 (k)	1716 (h), 1676 (jwg)	před 1336
Jihčice	957 (jwg, k)	100 (k)	1692 (h, jwg), 1720 (k)	17. st. (jwg)
Kojetín	5908 (h, jwg, k)	700 (k)	17. st. (h, jwg), 1795 (f)	15. stol.
Koryčany	3733 (h, k), 3458 (jwg)	200 (6), 230 (k)	1674 (k), 18. st. (h)	16. stol.
Lomnice	3521 (jwg, h, k)	500 (k)	1686 (h), 1716 (f, k, jwg)	17. st.
Markvarec	1223 (h, jwg, k)	200 (k)	18. st. (h), 1723 (jwg), 1802 (k)	2. pol. 17. st.
Mikulov	19180 (k, jwg)	4000 (k), 2500 (f)	1605 (k, f), 1618 (h)	po 1421
Miroslav	5920 (jwg), 5832 (k)	600 (k)	1691 (jwg), 1667 (k)	před 1670
Moravský Krumlov	8189 (k)	406 (k02mk)	1613 (k02mk), 1653 (h, f)	po 1454
Olšany	849 (jwg, h, k)	150 (k)	18. st. (h), konec 18. st. (k)	poč. 18. st.
Písečné	1514 (k)	450 (k)	1730 (k)	po 1700
Podivín	7526	1000 (3), 600 (k)	1694 (jwg, f), 18. st. (h)	poč. 17. stol.
Pohořelice*	8682 (k)	1000 (k)	1749 (h), 1676 (f, k)	před 1490
Police	2145 (k)	300 (k)	1681 (f, k), 18. st. (h)	před 1671
Puklice	1493 (k)	100 (k)	1693 (8), 1696 (jwg), 1699 (k)	1. pol. 15. st.
Rousínov	5798 (h), 5964 (jwg, k)	1500 (k)	1695 (jwg, k), 18. st. (h)	2. pol. 15. st.
Slavkov*	4045 (h, k)	300 (k98), 350 (k)	před okupací 1543, teč 17. st. (h), 1735 (k, jwg)	před 1343
Strážnice*	5093 (jwg, k), 5035 (h)	1500 (k)	1448 (5), 17. st. (h), 1647 (jwg, k), 1648 (f)	poč. 15. stol.
Sařov	5013 (jwg, k)	500 (k)	1683 (f), 1720 (jwg, k)	před 1532
Třebíč*	5255 (h), 11772 (jwg, k)	3000 (k95), 2600 (k)	1625 (jwg, k95), 1641 (k)	před 1410
Třesf	3499 (jwg, k), 3662 (h)	1200 (k)	1705 (k, jwg), 18. st. (h)	2. pol. 13. st. (k2001), pol. 15. (k2002, f)
Uherský Brod*	7421 (k), 11000 (jwg)	1085 (k), 80 přenes. ze st. hřib. (f)	?	před 1470
Uherský Ostroh*	2777 (h), 2759 (k)	200 + 100 přenes. ze st. (k)	?	16. st.
Velké Meziříčí*	4571 (h, jwg, k97vm), 4617 (k)	1306 (k)	1677 (h, f, jwg, k)	15. stol (k), před 1518 (h, f)
Velký Pěčín	803 (h, jwg, k)	130 (k)	1655 (f, k, jwg), 18. st. (h)	Teč od 1. pol. 17. st.
Veselí na Moravě	532 (h), 1536 (k, jwg)	200 (k)	konec 18. st.	18. st.

Poznámky k tabulce:

- *: V lokalitě existoval starší hřbitov (hřbitovy).
- k: Klenovský, Jar.: Židovské památky Moravy a Slezska, Šlapanice – Brno – Olomouc – Ostrava 2001.
- k95: Klenovský, Jar.: Židovské památky Třebíče, Brno – Třebíč 1995.
- k97dk: Klenovský, Jar.: Židovská obec v Dolních Kounicích. Dolní Kounice 1997.
- k97ym: Klenovský, Jar.: Židovské památky Velkého Meziříčí. Brno – Velké Meziříčí 1997.
- k98: Klenovský, Jar.; Mlateček, Karel; Němečková, Sylva; Pike, Neil; Pike, Sandra: Slavkovští Židé, Brno, Slavkov, Nottingham 1998.
- k02dk: Klenovský Jar.: Židovská obec v Dolních Kounicích, in: Židé v Dolních Kounicích. Dolní Kounice 2002.
- k02mk: Grunová, Eva a Klenovský, Jar.: Židovská obec v Moravském Krumlově. Brno 2002.
- jpgw: www.jewishgenerosity.com/cemetery
- f: Fiedler, Jiří: Židovské památky v Čechách a na Moravě. Praha 1992.
- h: Heřman, Jan: Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě. RŽNO v ČR. Praha 1980.
- (1): <http://www.ivancice.cz/deni-heritage2004.php>
- (2): <http://www.holesov.cz/mapa/zidovskyhřbitov.php>
- (3): <http://www.mestopodivin.cz/mesto/historie.html>
- (4): <http://www.breclav.org/muzeum/zide.html>
- (5): http://www.straznice-mesto.cz/mesto/mesto_pamatky.htm
- (6): www.korycany.cz
- (7): <http://www.damborice.cz/hpamdamb.htm>
- (8): http://zidovskehrbitovy.wz.cz/Ceska_Republika/jihlava/puklice.html

Poznámky:

- ¹ Genesis 20:3.
- ² Maceva, hebrejský termín pro náhrobní kámen.
- ³ Emancipací rozumíme zrovnoprávnění Židů s křesťany v letech 1848 a 1867.
- ⁴ Die Familien Prags Die Familien Prags nach den Epitaphien des Alten Jüdischen Friedhofs in Prag, Zusammenge stellt von Simon Hock, aus Dessen Nachlasse Herausgegeben, mit Anmerkungen Versehen und Biographisch Eingeleitet von Prof. Dr. D. Kaufmann, Bratislava 1892.
- ⁵ Feuchtwang, David: Epitaphien Mährischer Landes- und Lokalrabbiner von Nikolsburg, in: Kaufman Gedenkbuch, Vratislav 1900; Willman, Alfred: Ausgewählte Grabinschriften des jüdischen Friedhofes in Nikolsburg, in: Gedenkbuch Nikolsburg, ed. Alfred Engel, Mikulov, 1936.
- ⁶ Grundbuch für den Friedhof der Israelitengemeinde Nikolsburg, 1898, uloženo na ŽO Brno.
- ⁷ Jiří Fiedler odhaduje počet náhrobků na 2500 (Fiedler, Jiří: Židovské památky v Čechách a na Moravě, Praha 1992, str. 106.) zatímco Jaroslav Klenovský na 4000 (Klenovský, Jaroslav: Židovské památky Mikulova. Mikulov 2000, str. 62.)
- ⁸ Feuchtwang, David: Epitaphien des Gräberfeldes zu Nikolsburg, in Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde, XXI, č. 1, Hamburg – Lipsko – Berlin – Viedeň, 1907.
- ⁹ Morenu ha Rav v'Rabbeinu – náš vůdce, učitel a rabín.
- ¹⁰ Heřman, Jan: Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě. Praha 1980, str. 19.
- ¹¹ Haidler, Jaroslav Achab; Mlateček, František; Vítámvás, Petr: Židovský hřbitov v Boskovicích. Průvodce. Boskovice 2002, str. 59 – 61.